

УДК 322(477)

Ю. Решетніков

ПОВЕРНЕННЯ КОЛИШНЬОГО ЦЕРКОВНОГО МАЙНА: УКРАЇНСЬКИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Розглянуто нормативну базу повернення релігійним організаціям колишнього церковного майна в Україні. На основі вивчення її нинішнього стану та закордонного досвіду даються пропозиції щодо її удосконалення.

Ключові слова: релігійні організації, реституція, майно.

Як слушно зазначається в інформаційному звіті Міністерства культури України “Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні” за 2011 рік, майнове питання і надалі продовжує бути одним із джерел конфліктності в релігійному середовищі та у відносинах Церкви і держави [1]. Вказане свідчить як про нерозв’язаність цього питання навіть через 20 років незалежності нашої держави, так і про чільне місце цього питання в комплексі державно-конфесійних відносин в Україні. Відтак є очевидною необхідність подальшого дослідження ефективності наявної нормативної бази, покликаній забезпечувати процес повернення релігійним організаціям колишньої церковної власності та пошуку шляхів її удосконалення.

Зазначена проблематика відображена у роботах українських науковців, насамперед релігієзнавців та правознавців, зокрема В. Бондаренка, Г. Друзенка, С. Здіюрка, В. Любчика, О. Сагана, М. Васіна та інших. Водночас залишається актуальним проведення подальших досліджень із вказаної теми з метою випрацювання пропозицій щодо удосконалення механізму повернення колишньої церковної власності та відповідної нормативної бази.

З самого початку існування незалежної Української держави перед нею постало питання відновлення історичної справедливості перед церквами та релігійними організаціями, зокрема повернення їм колишнього церковного майна, в свій час експропрійованого радянською владою. Потрібно підкреслити, що Українська держава добровільно поставила перед собою завдання щодо повернення колишньої церковної власності, попри те, що формально вона не є правонаступником Радянського Союзу, державні органи якого й були задіяні у вилученні на користь держави вказаного майна.

Вже починаючи з 1991 р., тобто з моменту прийняття Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, Українська держава намагалася вирішити зазначену проблему. Так, ст. 17 зазначеного закону передбачає: “Культурні будівлі і майно, які становлять державну власність, передаються організаціями, на балансі яких вони знаходяться, у безоплатне користування або повертаються у власність релігійних організацій безоплатно за рішеннями обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Республіці Крим – Уряду Республіки Крим” [2].

Постановою Верховної Ради УРСР “Про порядок введення в дію Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 р. Кабінет Міністрів України, обласні, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації було зобов’язано забезпечити відповідно до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” повернення у власність чи передачу в безоплатне користування релігійним

громадам культових будівель і майна, та визначено критерії, за якими має визначатись, яким саме релігійним організаціям повертати колишнє церковне майно [3].

Крім зазначеного Закону України та постанови про порядок введення його у дію, цьому питанню в подальші роки було присвячено низку актів Президентів України, а саме:

– Указ Президента України “Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна” № 125 від 04 березня 1992 р., яким Раді Міністрів Кримської АРСР, виконавчим комітетам обласних, Київської та Севастопольської міських Рад народних депутатів було доручено впродовж 1992 – 1993 рр. здійснити передачу релігійним громадам у власність чи безоплатне користування культових будівель, що використовуються не за призначенням, а також організувати інвентаризацію культового майна, що зберігається у фондах державних музеїв та архівів, для вирішення у встановленому порядку питання про можливість його подальшого використання за призначенням [4];

– Розпорядження Президента України “Про повернення релігійним організаціям культового майна” № 53/94-рп від 22 червня 1994 р., згідно з яким місцевим органам державної виконавчої влади доручалось забезпечити до 01 грудня 1997 р. передачу у безоплатне користування або повернення безоплатно у власність релігійних організацій культових будівель і майна, які перебувають у державній власності та використовуються не за призначенням [5].

Зазначені нормативні акти зіграли вагомий роль у забезпеченні процесу повернення релігійним організаціям колишнього культового майна, насамперед культових будівель. Водночас, можна погодитися з думкою В. Бондаренка щодо того, що ці правові документи не врегулювали багатьох питань, пов’язаних із реституцією церковної власності, а головне – вони не передбачили ступеня складнощів, з якими довелося стикнутися місцевій владі у процесі передачі Церкві ряду колишніх культових приміщень, де були розміщені культурно-освітні, медико-соціальні заклади та виробничі підприємства. Не було створено державних механізмів виконання цієї роботи та невизначено джерел її фінансування [6].

З огляду на незавершеність процесу повернення колишнього церковного майна на середину 90-х рр. ХХ ст., це питання набуло своєї актуалізації в контексті приєднання нашої держави до Ради Європи. За цього Україна взяла на себе і певні зобов’язання, що впливають з її членства у Раді Європи, зокрема ті, що стосуються подальшого розвитку державно-конфесійних відносин, зокрема і щодо повернення колишнього церковного майна. Так, у пункті 11 висновку Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995) щодо вступу України до Ради Європи зазначено: “Парламентська Асамблея вважає, що відповідно до ст. 4 Статуту Ради Європи Україна здатна і бажає виконувати обов’язки члена Ради Європи, – і далі у підпункті хі вказаного пункту серед інших питань подальшого розвитку державно-церковних відносин – буде встановлено правове вирішення питання про повернення церковної власності” [7]. Отже, Парламентською Асамблеєю пропонувалося Україні найближчим часом вирішити питання повернення колишньої церковної власності, так само як і знайти механізми мирного вирішення міжправославного конфлікту та встановити відповідно до демократичних стандартів процедуру реєстрації релігійних організацій.

Усвідомлення необхідності як виконання взятих на себе зобов’язань, так і забезпечення швидшого вирішення зазначеного питання в інтересах гармонізації

державно-церковних відносин обумовило видання низки відповідних нормативних актів Уряду та Президента України. Так, 7 травня 1998 р. Кабінет Міністрів України видав Розпорядження “Щодо забезпечення поетапного повернення релігійним організаціям культових будівель, які не використовуються або використовуються не за призначенням” № 290-р, яким Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям було доручено забезпечити поетапне повернення релігійним організаціям культових будівель, які не використовуються або використовуються не за призначенням, а також до 1 липня 1998 р. подати Кабінетові Міністрів України повний перелік культових будівель, які перебувають у державній та комунальній власності і не використовуються або використовуються не за призначенням, з визначенням термінів та умов повернення їх релігійним організаціям [8].

21 березня 2002 р. Президентом України було підписано Указ “Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій” № 279, відповідно до якого Кабінету Міністрів України, зокрема, було доручено утворити до 1 травня 2002 р. міжвідомчу комісію для підготовки пропозицій щодо відновлення прав церков і релігійних організацій, які були порушені внаслідок проведення колишнім Союзом РСР тоталітарної політики стосовно релігії, та опрацювання механізмів подолання негативних наслідків такої політики; розробити до 1 вересня 2002 р. перспективний план заходів, спрямованих на відновлення порушених прав церков і релігійних організацій, зокрема на повернення їм колишніх культових будівель, іншого церковного майна, зокрема приміщень, що перебувають у державній власності і використовуються не за призначенням; передбачити під час розроблення проектів Державного бюджету України на 2003 та наступні роки видатки, пов’язані з реалізацією органами виконавчої влади зазначеного вище плану заходів. Також у зазначеному Указі Президента України містилась рекомендація органам місцевого самоврядування вжити заходів щодо повернення релігійним організаціям колишніх культових будівель, іншого церковного майна (зокрема приміщень), що перебувають у комунальній власності і використовуються не за призначенням [9].

На виконання вказаного Указу Кабінет Міністрів України 27 вересня 2002 р. своїм розпорядженням № 564-р затвердив перспективний план невідкладних заходів щодо остаточного подолання негативних наслідків політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав Церков і релігійних організацій. Зокрема, вказаний план передбачає вивчення питання про долю колишніх культових будівель, церковних приміщень та майна, належність яких до колишньої церковної власності підтверджена відповідними архівними документами, та узгодження його з керівниками релігійних організацій на місцях; визначення термінів повернення цих будівель, приміщень і майна в користування церквам і релігійним організаціям; вивчення питання та підготовку пропозицій щодо механізму передачі в користування церквам і релігійним організаціям частини церковної атрибутики, літератури та документів, що зберігаються в музейних запасниках та архівах; подання Уряду пропозицій щодо подальшого використання окремих будівель Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника та інших видатних пам’яток сакральної архітектури [10].

Відповідно до зазначеної нормативної бази визначеними державними органами звершується передача колишніх культових споруд релігійним організаціям. Так, лише за

минулий рік, за даними Міністерства культури України, органами влади було передано релігійним спільнотам у власність або користування 234 культових та пристосованих під молитовні приміщень. Загалом за роки незалежності України релігійним організаціям передано у власність 11074 культових будівлі та 4580 у користування, серед них 3949 пам'яток архітектури [11].

Таким чином, можна констатувати, що питання повернення релігійним організаціям експропрійованого в минулому церковного майна залишається одним із пріоритетів державної політики щодо релігії і церкви. Водночас до завершення вказаного процесу ще далеко, зокрема і через необхідність удосконалення відповідної нормативної бази.

З огляду на те, що зазначене питання залишається актуальним для нашої держави, 5 жовтня 2005 р. ПАРЄ закликала українське керівництво виробити чіткі правила повернення церковного майна, як це вимагається підпунктом 11.хї. Висновку № 190 (1995) (п. 13.18 Резолюції ПАРЄ № 1466 (2005) про виконання обов'язків та зобов'язань Україною) [12]. Відповіддю українського політичного керівництва на зазначену резолюцію став Указ Президента України "Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що впливають з її членства в Раді Європи" № 39/2006 від 20 січня 2006 р., яким, зокрема, передбачено розробку і внесення на розгляд Верховної Ради України проекту закону про вдосконалення правил повернення колишнього церковного майна [13].

Впродовж 2006 р. фахівцями Міністерства юстиції України було підготовлено відповідний законопроект, проте він стосувався лише колишніх культових споруд і практично не вносив нічого принципово нового у чинний порядок їх повернення релігійним організаціям. Іншою проблемою зазначеного законопроекту стало те, що він розроблявся без залучення до цієї роботи представників церков і релігійних організацій, а тому не враховував побажань та позицій останніх. Внаслідок цього його не було підтримано з боку церковної спільноти і, як наслідок, керівництвом Міністерства прийнято рішення про продовження опрацювання цього питання.

В подальшому відповідна законопроектна робота здійснювалась Державним комітетом України у справах національностей та релігій та Міністерством культури України.

Крім того, впродовж попереднього скликання Верховної Ради України народними депутатами також було внесено низку законопроектів, спрямованих на вирішення окремих проблемних питань повернення релігійним організаціям колишнього церковної власності [14 – 17, 18]. Проте з різних причин жоден із них не був прийнятим. 25 грудня 2012 р. у Верховній Раді України в числі перших законопроектів нового VII скликання було зареєстровано проект Закону України "Про внесення змін до деяких законів України (щодо повернення культових споруд релігійним громадам)" [19], що засвідчує актуальність подальшого удосконалення законодавства у вказаній сфері.

Розуміючи складність питань, що потребують свого законодавчого вирішення в контексті правового забезпечення повернення релігійним організаціям колишньої церковної власності, і загалом позитивно оцінюючи попередні нормотворчі напрацювання, хотілося б звернути увагу на деякі аспекти, пов'язані із вирішенням поставленого завдання.

Видається важливим дати обґрунтований висновок, що має бути повернуто Церкві негайно, що треба повернути в найближчій і більш віддаленій перспективі, а що передати

взагалі не видається можливим, склавши і затвердивши відповідні реєстри. Необхідно визначити режим спільного використання як відповідними державними інституціями (музеями, заповідниками тощо), так і релігійними організаціями такого колишнього культового майна, яке з об'єктивних причин неможливо повернути церковній спільноті. На сьогодні у світі вже накопичений багатий досвід успішного поєднання збереження сакральних пам'яток історії і культури та їх використання саме як культових об'єктів. Важливим є ознайомлення із зазначеним досвідом.

Є доцільним опрацювання питання використання компенсаторних механізмів. Йдеться про певну компенсацію з боку держави тим релігійним організаціям, які обґрунтовано претендують на ті чи інші об'єкти, що не можуть бути в силу різних причин їм повернуті. У таких випадках компенсацією могло би служити виділення відповідним релігійним організаціям земельних ділянок чи фінансова допомога з боку держави для будівництва ними нових культових чи інших споруд. Зазначимо, що в рекомендації ПАРС № 1556 (2002) від 24 квітня 2002 р. йдеться про необхідність гарантувати релігійним інституціям справедливу компенсацію у випадках, коли повернення їм власності, націоналізованої в минулому, є неможливим [20]. Водночас у країнах Східної Європи існує практичний досвід надання такої компенсації, який міг би бути використаний і в Україні.

Так, Уряд Угорщини підписав окремі угоди із чотирма історичними церквами і двома релігійними спільнотами стосовно обсягів повернення відібраного у них майна, а також щодо надання їм грошової компенсації за майно, яке з тих чи інших причин не може бути повернуто. Ці угоди стали підґрунтям цілої низки реституційних законів, прийнятих Парламентом Угорщини у 1991 – 1992 рр. Відповідно до них, на суму оціненого майна, яке підпадало під реституцію, були видані цінні папери на 143 млрд форинтів, з них католицькій церкві компенсація надавалась за 2300 будівель, реформатській – за 1000, євангелістській – більше як за 100. Закон надавав державним органам можливість в процесі реституції пропонувати заявнику замість власності, на яку він претендує, іншу наявну власність, залишаючи за церковними організаціями право відхилити побідну заміну. Парламент також визначив, що процедура отримання компенсації за нерухомість допускається у виключних випадках. Отримані кошти релігійні організації повинні були витратити на купівлю нової власності чи будівництво [21, 22].

Своєю чергою, Чеським урядом було створено Урядовий фонд розміром 11,7 млн дол. для компенсації релігійним організаціям за те майно, яке фізично вже не може бути повернутим [23]. Досить цікавим є досвід Румунії, де будівлі, які належали церквам, а пізніше були зайняті школами, музеями, лікарнями, до 2007 р. залишались у користуванні останніх, але користувачі мали платити церквам ренту [24].

Очевидно, що питання повернення колишньої церковної власності додатково ускладнюється ще і проблемою визначення релігійної спільноти, якій має бути передана та чи інша сакральна пам'ятка, враховуючи як розділеність Православ'я в Україні, так і складну історію міжконфесійних відносин. Йдеться про те, що на практиці на одну і ту ж культову споруду претендують представники декількох релігійних спільнот, маючи на це певні історичні підстави. І будь-які невиважені кроки з боку державних органів можуть призвести до виникнення або посилення міжконфесійної напруги.

Проблемою залишається і питання повернення релігійним організаціям колишньої церковної власності, що нині перебуває не у державній, а комунальній власності, оскільки в цьому випадку чинне законодавство практично ставить вирішення

зазначеного питання у залежність від доброї волі представників органів місцевого самоврядування. На жаль, таку добру волю спостерігаємо не завжди. Відзначимо, що саме необхідність вирішення цього питання значною мірою обумовлює необхідність ухвалення окремого законодавчого акта щодо повернення колишньої церковної власності, адже питання повернення такого майна, що нині перебуває у державній власності, значною мірою урегульовані вже згадуваною ст. 17 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”.

Враховуючи зазначене, важливим є ухвалення Верховною Радою України проекту Закону України “Про внесення змін до деяких законів України (щодо мораторію на приватизацію майна культового призначення)” із метою забезпечення проведення реституції раніше націоналізованого нерухомого майна колишнього культового призначення, а іншими словами, задля збереження того, що має бути повернуто Церкві, з огляду на наявні випадки відчуження третіми особами такого майна. За попередньої каденції Верховної Ради України відповідні законопроекти вносились двічі (реєстр. № 3347 від 10.11.2008 р. та реєстр. № 9087 від 01.09.2011 р., автор – народний депутат України О. Боднар) [25, 26]. Проте, попри неодноразові звернення до керівництва Верховної Ради України і парламентських фракцій з боку Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, перший із них 14 червня 2011 р. був відхилений парламентською більшістю, а другий не був включений у порядок денний сесійних засідань Верховної Ради та знятий з розгляду. Зауважимо, що аналогічний законопроект було відхилено і Верховною радою України V скликання. Враховуючи зазначене, видається доцільним встановити мораторій на приватизацію колишніх культових будівель та їх окремих частин, що знаходяться у державній та комунальній власності, указом Президента України.

Крім того, враховуючи передбачену пунктом 8 ст. 60 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” можливість вилучення комунального майна на підставі закону, необхідно законодавчо передбачити можливість вилучення у територіальних громад об’єктів комунальної власності, які є об’єктами культового призначення та підлягають поверненню релігійним організаціям, без згоди територіальної громади або відповідного рішення ради чи уповноваженого нею органу. Одночасно відповідні органи місцевого самоврядування мають отримати фінансову компенсацію за рахунок Державного бюджету в порядку, передбаченому ст. 67 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”.

Доцільно зазначити, що у відповідних законопроектах Держкомнацрелігій та Міністерства культури йдеться про повернення лише колишніх культових будівель, тоді як і релігійна спільнота, і міжнародні зобов’язання України говорять про реституцію усього колишнього церковного майна. Власне, саме такий підхід відповідає поняттю реституції, що означає “відновлення” та під якою розуміється повернення майна, відібраного державою, у власність колишнім власникам або їх спадкоємцям. Шляхом реституції держава виправляє попередні процеси експропріації та націоналізації. Тому, на наше переконання, є необхідною розробка відповідної комплексної державної програми із забезпеченням щорічного фінансування її реалізації з Державного бюджету України з урахуванням фінансових можливостей держави, а завершення процесу повернення колишніх культових будівель мало б стати першим етапом реалізації такої програми. Водночас доручення Уряду щодо розроблення такої програми та визначення шляхів її фінансування могло б міститись у прикінцевих положеннях закону, який мав би визначити правовий механізм повернення колишнього церковного майна. За цього

доцільно враховувати, що закордонний досвід свідчить про те, що навіть в економічно розвинутих країнах цей процес може тривати не одне десятиліття. Показово, що в Угорщині законодавством було встановлено 10-річний термін для здійснення реституції, але в кінці 1997 р. Парламент вніс доповнення до Закону “Про колишню церковну власність”, відповідно до яких, зокрема, термін отримання компенсації було продовжено до 2011 р. [27]. Загалом, до 2011 р. Угорською державою мало бути виплачено релігійним організаціям 166,8 млн дол. у якості компенсації [28].

До того ж, є доцільним передбачити чітко визначений термін, впродовж якого релігійні організації мали б право подавати відповідні заяви щодо повернення їм того чи іншого майна. Так, такий термін, впродовж якого Католицька і Лютеранські церкви, а також іудейської громади мали можливість апелювати стосовно повернення їм конфіскованого майна, було встановлено у Польщі [29].

Вважаємо недоцільним порушувати питання про повернення релігійним організаціям усієї колишньої церковної власності, включно із земельними ділянками, лісними та водними угіддями тощо. Видається можливим обмежити коло об’єктів, які мають бути повернуті, колишніми будівлями релігійних організацій, що використовувалися ними не з комерційною метою, та предметами релігійних організацій, що зберігаються на сьогодні у запасниках музеїв, бібліотеках, архівах тощо.

За цього доцільно зазначити про наявність досить різного закордонного досвіду щодо визначення кола об’єктів реституції. Так, в Угорщині поверненню підлягас нерухоме майно, необхідне для забезпечення релігійного життя (звершення богослужінь, проведення конференцій, навчання священників, розташування церковної адміністрації, а також жилі приміщення для працівників церкви тощо); здійснення діяльності релігійних орденів, дієцезій; навчання, освіти; для використання в соціальних цілях та охорони здоров’я, захисту прав дітей та молоді; а також в культурних цілях (музеї тощо), тобто майно, необхідне релігійним організаціям для здійснення ними статутної діяльності. За цього церкві майно віддавалось при умові, що власність, яка використовувалась на суспільні потреби і надалі використовуватиметься для цих потреб (наприклад, церковно-приходська школа, перетворена в світську в період комуністичного правління, повинна і надалі залишатися школою після її повернення церкві) [30]. Водночас за пропозицією Уряду в законі була закріплена заборона на повернення земель, окрім ділянок, необхідних для обслуговування об’єкта нерухомості, що повертався релігійній інституції. В Латвійській Республіці релігійним організаціям повертались, зокрема: культові споруди, адміністративні, жилі, господарські та інші будівлі, земля, зокрема зайнята лісами та водоймищами, предмети релігійного ритуалу та інше майно релігійних організацій за винятком вкладів. Литовською Республікою релігійним організаціям повертається нерухоме майно за винятком землі, внутрішніх вод, лісів та парків, а також майна, визнаного виключною власністю держави. Водночас керівництво Чеської Республіки, вважаючи неможливим відшкодувати всі понесені Церквою в 1948 – 1989 рр. збитки, з огляду на те, що в той період постраждали не тільки релігійні організації, вирішило розв’язати проблему шляхом того, що держава передала у користування, залишивши за собою право власності або продала за досить символічну плату релігійним громадам культові споруди та церковне майно, яке можливо було передати [31]. В інших випадках було задіяно вже згаданий механізм компенсації.

Висновки

Щодо конкретних питань, які потребують свого відображення у законопроекті щодо повернення колишньої церковної власності, доцільно виділити такі. Потребує визначення, хто може претендувати на культове майно, розташоване у певній місцевості, якщо безпосередньо там відсутня релігійна організація відповідного віросповідання. Здоровий глузд (не плутати з юридичною технікою) підказує, що логічно було б у такому випадку повертати таке майно відповідному релігійному центру. Але питання правонаступності постає тут так само, не кажучи вже про те, що в цьому випадку майно повертається фактично релігійному об'єднанню, а визначення власником чи користувачем центру або управління є лише спробою виходу із ситуації, утвореної відсутністю у об'єднання статусу юридичної особи. Відтак процес повернення колишньої церковної власності актуалізує і питання можливості набуття релігійними об'єднаннями статусу юридичної особи.

Також у проекті відповідного законодавчого акта необхідно передбачити вирішення ситуації, коли на одне й теж саме майно претендуватимуть декілька релігійних організацій. Видається необхідним чітко передбачити у законопроекті, у яких випадках майно має повертатися у власність релігійних організацій, а в яких – надаватися їм у користування. Наприклад, можна було б визначити, що у користування майно передається у випадках, коли на нього претендує декілька релігійних організацій. За цього важливо передбачити прозорий механізм визначення релігійної організації, якій відповідне майно надається у користування, зокрема критерії надання їй переваги порівняно з іншими.

Водночас на нашу думку, після визначення обсягу того майна, на яке претендують релігійні організації, створення відповідного національного реєстру, було б доцільним підписання главами конфесій у присутності Президента України меморандуму про принципи розподілу між Церквами відповідного майна, про їхню згоду із запропонованим механізмом реституції та про відсутність у них інших майнових претензій до Держави та один до одного. Зрозуміло, що підписання такого меморандуму навряд чи унеможливить усі конфліктні ситуації в процесі повернення відповідного майна, проте принаймні мінімізує їх кількість. Лише після цього доречно починати технічно проводити процес повернення культового майна відповідно до ухваленого Верховною Радою закону.

Подібний досвід на сьогодні накопичений в інших постсоціалістичних країнах. Так, Уряд Словацької Республіки, в якій передбачено повернення майна або часткову компенсацію релігійним організаціям за націоналізовану власність (окрім будівель, які на сьогодні використовуються школами, лікарнями тощо), зміг вирішити майнові суперечки між православними та греко-католиками шляхом підписання у 2000 р. угоди з конфліктуєчими сторонами, в якій останні зобов'язалися припинити будь-які майнові суперечки і не висувати фінансових претензій до держави в майбутньому, та виділенням для цього понад 1 млн дол. США. Внаслідок цього остаточно були вирішені питання власності 122 храмів та 30 церковних будівель в 120 населених пунктах і попереджено назріваючий міжконфесійний конфлікт.

Досвід Словацької Республіки був використаний в Естонії у 2002 р., коли, згідно із підписаною угодою між державою та конфліктуєчими між собою Естонською православною церквою в юрисдикції Московського патріархату й Естонською автономною православною церквою в підпорядкуванні Константинопольському патріархату, ЕПЦ МП отримала майно, яким фактично користувалась, в довготермінову

оренду за символічну плату, а ЕАПЩ КП була надана фінансова допомога для проведення ремонтних робіт у 28 церковних комплексах [32].

Є можливим використати і польський досвід щодо створення міжцерковних регулятивних комісій для врегулювання майнових спорів, активне залучення до роботи в них представників різних конфесій, особливо тих, що мають майнові претензії [33].

В контексті забезпечення процесу повернення колишньої церковної власності безумовно важливою є активізація діяльності Комісії з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій при Кабінеті Міністрів України. До повноважень Комісії, відповідно до Положення про неї, віднесено: розгляд питань, що стосуються забезпечення реалізації прав релігійних організацій; підготовку пропозицій щодо відновлення прав релігійних організацій, порушених внаслідок проведення тоталітарної політики колишнім СРСР, та розроблення механізму подолання негативних наслідків такої політики; підготовку рекомендацій щодо удосконалення механізму повернення релігійним організаціям культових будівель та іншого майна, що їм належало; аналіз пропозицій органів виконавчої влади стосовно вивільнення будівель, що підлягають поверненню релігійним організаціям, і переміщення установ та організацій з таких будівель [34]. Важливим є те, що високий статус Комісії робить її дієвим засобом знаходження рішень у складних ситуаціях, пов'язаних із поверненням колишнього церковного майна.

Не викликає сумнівів, що незавершеність повернення колишнього церковного майна негативно впливає на темпи кількісного і якісного зростання суспільно значимого служіння релігійних організацій, провокує можливі загострення як державно-конфесійних, так і міжконфесійних відносин. Водночас потрібно бути свідомими того, що усі посткомуністичні країни Східної та Центральної Європи, які на сьогодні переважно успішно пройшли цей процес, вирішували вказане питання не один рік, зокрема поступово напрацьовуючи відповідну нормативну базу. Відтак, їхні напрацювання заслуговують на уважне вивчення та можливе застосування в Україні з урахуванням вітчизняних особливостей.

Література

1. Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні [Електронний ресурс] / Інформаційний звіт Міністерства культури України за 2011 р. — Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1034%3A1&catid=51%3Astats&Itemid=79&lang=uk.
2. Про свободу совісті та релігійні організації [Електронний ресурс] : Закон України. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.
3. Про порядок введення в дію Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” [Електронний ресурс] : Постанова Верховної Ради УРСР від 23.04.1991 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/988-12>.
4. Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 125 від 04.03.1992 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/125/92>.
5. Про повернення релігійним організаціям культового майна [Електронний ресурс] : Розпорядження Президента України № 53/94-рп від 22.06.1994 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/53/94-rp>.
6. Бондаренко В. Д. Реституція церковної власності: причини сповільнення та альтернативи розвитку і завершення / В. Д. Бондаренко // Реституція церковного майна:

міжнародний та вітчизняний досвід [Текст] : зб. наук. матер. / ред. кол. : В. Андрущенко та ін. ; Держ. ком. України у справах національностей та релігій, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К. : Світ Знань, 2007. — С. 5—8.

7. Висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995) щодо вступу України до Ради Європи [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_590.

8. Щодо забезпечення поетапного повернення релігійним організаціям культових будівель, які не використовуються або використовуються не за призначенням [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 290-р від 07.05.1998 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/290-98-p>.

9. Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 279 від 21.03.2002 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/279/2002>.

10. Про перспективний план невідкладних заходів щодо остаточного подолання негативних наслідків політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав Церков і релігійних організацій [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 564-р від 27.09.2002 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-p>.

11. Статистичний звіт про забезпеченість церков і релігійних організацій України культовими будівлями та приміщеннями, пристосованими під молитовні станом на 1 січня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/doccatalog/document;jsessionid=2783FE53671A2CE9561AD6900CAD26E1?id=278230>.

12. Резолюція ПАРЄ № 1466 (2005) про виконання обов'язків та зобов'язань Україною [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.utv.tv/news/?id=4836>.

13. Про План заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 39/2006 від 20.01.2006 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/39/2006>.

14. Про внесення змін до деяких законів України (щодо мораторію на приватизацію майна культового призначення) [Електронний ресурс] : проект закону України (реєстр. № 3347 від 10.11.2008 р.). — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=33642.

15. Про внесення змін до деяких законів України (щодо мораторію на приватизацію майна культового призначення) [Електронний ресурс] : Проект Закону України (реєстр. № 9087 від 01.09.2011 р.). — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=41034.

16. Про внесення змін до деяких законів України (щодо передачі об'єктів культурної спадщини релігійним організаціям) [Електронний ресурс] : Проект Закону України (реєстр. № 9690). — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=42300.

17. Про внесення змін до деяких законів України (щодо передачі об'єктів культурної спадщини релігійним організаціям) [Електронний ресурс] : Проект Закону України (реєстр. № 9690-1). — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=42375.

18. Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи (щодо повернення культового майна релігійним організаціям) (реєстр.

№ 7299 від 27.10.2010) [Електронний ресурс] : проект закону України . — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=38869.

19. Про внесення змін до деяких законів України (щодо повернення культових споруд релігійним громадам) : Проект Закону України (реєстр. № 1161 від 25.12.2012) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=45253.

20. Религия и преобразования в центральной и восточной Европе [Електронний ресурс] : Рекомендация ПАСЕ № 1556 (2002). — Режим доступу : <http://sites.google.com/site/fppungoru/zakonodatelstvo/dokumenty-pase-i-es/soobseniebezzagolovka-4>.

21. Любчик В. П. Порівняльний аналіз процесу реституції церковного майна в Україні та інших посткомуністичних країнах / В. П. Любчик // Реституція церковного майна: міжнародний та вітчизняний досвід [Текст] : зб. наук. матер. / Держ. ком. України у справах національностей та релігій, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; ред. кол. : В. Андрущенко та ін. — К. : Світ Знань, 2007. — С. 23—29.

22. Палінчак М. М. Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичній Угорській Республіці / М. М. Палінчак // Держава і церква: уроки минулого і проблеми сьогодення [Текст] : матер. міжнар. наук.-практ. конф. — Ужгород : Ліра, 2003. — С. 52—58.

23. Любчик В. П. Порівняльний аналіз процесу реституції церковного майна в Україні та інших посткомуністичних країнах... — С. 23—29.

24. Там само.

25. Про внесення змін до деяких законів України (щодо мораторію на приватизацію майна культового призначення) [Електронний ресурс] : проект закону України (реєстр. № 3347 від 10.11.2008 р.). — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=33642.

26. Про внесення змін до деяких законів України (щодо мораторію на приватизацію майна культового призначення) : проект закону України (реєстр. № 9087 від 01.09.2011 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=41034.

27. Палінчак М. М. Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичній Угорській Республіці... — С. 52—58.

28. Любчик В. П. Порівняльний аналіз процесу реституції церковного майна в Україні та інших посткомуністичних країнах... — С. 23—29.

29. Там само.

30. Палінчак М. М. Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичній Угорській Республіці... — С. 52—58.

31. Василець О. М. Реституція церковного майна: міжнародний та вітчизняний досвід [Електронний ресурс] / О. М. Василець. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2009_4/28.pdf.

32. Ятченко Є. О. Реституція чи добровільне повернення? [Електронний ресурс] / Є. О. Ятченко. — Режим доступу : http://pravoslavye.org.ua/2007/12/ye_yatchenko_restitutsya_chi_dobrovlne_povernennya.

33. Там само.

34. Про затвердження Положення про Комісію з питань забезпечення реалізації прав релігійних організацій та її складу [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету

Міністрів України № 953 від 30.10.2008 р. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/953-2008-п>.

Yu. Reshetnikov

**THE PROCESS OF RETURNING OF FORMER CHURCH PROPERTY:
UKRAINIAN AND FOREIGN EXPERIENCE**

The normative base of returning of former church property to religious organizations in Ukraine is considered. On the basis of the study of its present state and foreign experience the suggestions for its improving are given.

Key words: religious organizations, restitution, property.